

ИЛМИЙ ДИСКУРСНИНГ ДИАЛОГИК ШАКЛДА НАМОЁН БЎЛИШИ

*Очилова Нилуфар Намозовна,
СамВМИ ўқитувчиси*

Калит сўзлар: дискурс, диалог, билим, илмий тафаккур, мулоқот, баҳс.

Илмий тафаккур субъектнинг ҳақиқатни англашга йўналтирилган билиш фаолиятидир. Илмий билим ва ҳақиқат объектив мавжуд, лекин уларнинг илмий фактга айланиши субъект билан боғлиқ. Демак, илмий изланишларда объективлик ва субъективлик уйғунлашади. Машҳур семиотик айтганидек, “олим учун ўз фикрини маълум қилиш ўткинчи факт сифатида ўз шахсини маълум қилиш муҳимроқдир” (Иванов 1998: 557).

Равшанки, илмий тафаккур диалог хусусиятига эга, зеро, унинг жараёнида фактлар янгича нуқтаи-назардан талқин қилиш, фаразларни шакллантириш имконини берадиган тушунчалар юзага келади. Буларнинг барчаси, ўз навбатида, мавжуд назарияларнинг ўзгаришига олиб келади.

Илмий тафаккур, худди бадий тафаккурда бўлгани каби, икки томонлама ҳаракат замирида кечади, яъни тадқиқотчи-олим доимо адресатни назарда тутаяди, унинг билдириши мумкин бўлган эътирозлари, изоҳларини инобатга олиб, ҳаёлан мулоқот юритади. Ўқувчи-адресатга нисбатан олинган мўлжал тил сатҳида воқеланади. Чунки, “илмий матн яратилишида нутқ бир томонлама кечмайди, балки муаллиф адресат (майли у умумлашган бўлсин) билан мулоқотга киришади ва натижада ташқи кўринишидан монолог шаклидаги нутқ диалог хусусиятини олади” (Кожина 1998:124).

Илмий дискурсада адресат ва унинг идрок қобилияти муҳим роль ўтайди. Адресат матн шаклланишида иштирок этади, унинг идроки метафорик иборалар, тақрорлар, турли синтактик қурилмалар кийматини белгилайди.

Антропоцентрик нуқтаи назардан қаралганда илмий матн коммуникатив

ҳаракатлар натижасида ахборот узатиш фаолияти ҳамда маълум бир лисоний – маданий муҳитда бажарилган мулоқотнинг алоҳида кўриниши тавсифини олади. Шу аснода, илмий дискурснинг диалогга хос мундарижасида олимнинг ўз-ўзи билан баҳслашуви акс топади (Бибиер 1969: 167-220).

Айрим тадқиқотчиларнинг фикрича, билишнинг ижодий-эвристик босқичида олимлар кўпроқ интуицияга мурожаат қилишса, хулосаларга келиш ва уларни муҳокамага қўйиш муҳитида эса ўз хулосасини ҳеч қандай ҳис – ҳаяжонсиз, унга баҳо бермасдан баён қилишга интилади (Андреев 1981:115).

Шу қабилдаги фикрларни А.Н. Васильевнинг ишида ҳам учратамиз. Чунончи, олима рус тили стилистикасига бағишланган маърузалар тўпламида “эмоционал унсурлардан қочиш илмий услубнинг қонуниятидир”, “илмий фаолиятнинг коммуникатив босқичида ижодий тафаккур психологик кўринишдан объективликка кўчади ва эндиликда муаллиф ўз асарига четдан туриб назар ташлашга мажбур” каби (Васильева 1976:17) ноўрин қайдларни ўқиймиз.

Юқорида келтирилган фикрлар бизни қониқтирмаслиги аниқ. Биринчидан, уларда инсон, яъни муаллиф омили умуман эътиборга олинмаяпти. Иккинчидан эса, мантиқийлик ва объективлик кўрсаткичларини руҳий, психологик омилардан, идрок муҳити таъсиридан ажратиб ташлашнинг имкони йўқ. Яқинда ўзбек тилшуноси Д. Худойберганова уқтирганидек, “Когнитив нуқтаи назарга кўра матн-ментал тузилманинг тилга трансформацияси бўлиб, бутундан қисмга қараб ҳаракатланувчи яхлит тузилманинг вербал кўринишидир. Когнитив ёндашув матн

ташқаридаги воқелик тамойида таҳлил қилишни тақозо этади” (Худойберганова 2013:119).

Тилнинг коммуникатив вазифаси ифодаланаётган мазмунга сўзловчининг муносабатини ҳам қамраб олишини инобатга олган ҳолда айтиш жоизки, илмий баён услубини фақат объективлик билан чегаралаб қўйиш нотўғри ёндашувдир. Илмий асар муаллифининг адресатга мурожаати, опонентлар билан баҳси, ўзининг ўзлиги билан ҳаёлий мулоқот қабилар илмий тафаккур ва дискурсга экспрессивлик руҳини беради. Илмий матн диалогик хусусияти уч хил йўналишда тавсифланиши лозим: 1) экстралингвистик омил сифатида, яъни ихтилофчилар, баҳс тарафдорлари билан очиқ мулоқот асосида фан соҳасига ҳисса қўшиш; 2) тафаккур бирлиги сифатида – илмий нутқнинг билиш ва ижодий фаолият билан алоқасини таъминлаш; 3) тил коммуникатив вазифасининг матнда воқеланишини акс эттирувчи лисоний факт.

Ҳақиқатдан ҳам коммуникация олимнинг фикри ифодаси билан бир қаторда, унинг келтириладиган фактларга нисбатан баҳо ва эмоционал муносабатини ҳам акс эттиради. Ўз замонасининг таниқли файласуф – тилшуносларидан бўлган Г.В.Колшанскийнинг таъбирича, “тил бирликларининг мантиқий ва эмоционал яхлитлиги уларнинг коммуникатив вазифа ижорасидаги ҳамжихатлигини таъминлайди” (Колшанский 1969:64). Шу боис, М.Н. Кожинага эргашган ҳолда, маълум соҳадаги мулоқотнинг самарасига асос бўладиган ҳамда жонли ифода манбаси хизматини ўтайдиган экспрессивликни илмий дискурснинг муҳим омиллари қаторига киритиш лозим (Кожина 1998:194).

Илмий матннинг диалоглиги кўп қиррали ҳодисадир ва у муаллиф ва адресат ўртасидаги диалог билан яқунланмайди. Боз устига, адресат тушунчасининг ўзи ҳам кўп маъноли, унинг қўлланишида фақат илмий матн ўқувчисини тушуниш етарли эмас.

М.М.Бахтин ва В.С.Библер қабилар ўз пайтида таъкидлаганларидек, замонавий илмда онг, ақлу фаҳм диалоги устувор. Бир томондан фан соҳаларига оид адабиётнинг биссёрлиги, вақтнинг эса чегараланганлиги олимларни матнга аниқ маълумот, фактларни излаш мақсадида мурожаат қилишга ундаса, иккинчи томондан, фанлар интеграцияси кўлами тобора кенгайиб бормоқда. Оқибатда, диалогли тафаккур илмий тадқиқот билан шуғулланувчиларнинг асосий интеллектуал қуролига айланмоқда. “Илм, - В.С. Библернинг таърифича, - маданий ҳодиса сифатида, турли илмий парадигмаларнинг ўзаро тўқнашуви, бир – бирига таъсири, ҳурфикрлиги кўламида англанрилиши ва ривожлантирилиши керак” (Библер 1991:285). Айнан воқеликни тушунишнинг турли шакллари алоқаси хусусийликдан бошланган илмнинг умумийлик сари қадам қўйишига шароит туғдиради (қаранг: Сафаров 2015: 142).

Қайд этиш жоизки, илмий мулоқот иштирокчиларини оддий тарзда ахборот алмаштирадиган шахслар сифатида ҳаракат қилаётган коммуникантлар тимсолида кўрганамиз маъқул. Илмий матнлар воситасидаги мулоқот доимо мулоқотдошларнинг ҳамкорлик фаолияти доирасида кечади. Айнан шу ҳамкорлик коммуникация самарасини белгиловчи шароитни яратади. Мазкур шароитларни Т.В. Радзиевская қуйидагича тавсифлайди: 1) матннинг барча иштирокчилари бир хил прагматик белгига эга бўлган гуруҳга мўлжалланиши; 2) коммуникация иштирокчилари ўртасида мулоқот анъанасининг мавжудлиги; 3) мулоқот бошланишидан коммуникатив алоқа каналининг мавжудлиги; 4) олам манзараси ҳақидаги тасаввурнинг мос келиши ва ҳоказо (Радзиевская 1990: 61).

Адресат мўлжали ҳар қандай турдаги коммуникациянинг муҳим тамойили эканлигини кўплаб тадқиқотчилар қайд этишган (Арутюнова 1981:358; Славгородская 1986:123; Ашурова 1991:62).

Илмий дискурда муаллиф тингловчи–ўқувчини тафаккур юритишга ундайди, унинг идрокини измга солиш, ўз фикрига ишонтириш ва узатилаётган ахборотни унинг билим захирасига жойлаштириш мўлжалини кўзламайди. Шунингдек, адресатнинг бўлажак амалий фаолиятига таъсир ўтказиш режаси ҳам мавжуд бўлади. Илмий мулоқотнинг кўпинча билвосита, яъни ёзма матн орқали кечиши муаллифнинг ролини оширади, фаолликнинг ўсиши эса, сўзсиз, лисоний воситалар танловига таъсир ўтказиши. Муаллиф ифода воситаларини эҳтиёткорона ва диққат билан танлайди. Илмий матн адресати ролини ўтаётган олим ҳам муаллиф мўлжали амалга ошишига ҳамкор, чунки ўзи қизиқадиган мавзу борасидаги янгиликларни ўзлаштиришга интиқ ва муаллиф билан мулоқотга киришишга ҳамда унинг фикрини билишга тайёр. Адресатнинг кўрсатилган хусусиятларга эга бўлиши илмий матннинг фарқли жиҳатларидан биридир.

Унутмайликки, муаллиф ва адресат мулоқоти бевосита кечадиган жараён бўлмасдан, балки илмий мақола, монография ва бошқа кўринишдаги воситалар орқали амалга ошади. Ушбу турдаги мулоқотни амалга ошириш учун аниқ коммуникатив мўлжални олиш муҳимдир. В.С.Библер ёзганидек, “муаллиф хаёлан бўлгуси ўқувчини тасавур қилади, ўқувчи, ўз навбатида, бошқа хонага ўтиб кетган асар

муаллифини излаб топишга ҳаракат қилади” (Библер 1991: 296).

Биз илмий дискурда билиш мақсадидаги диалог содир бўлиши ҳақидаги фикрга қўшилаемиз. Мазкур турдаги диалог расмий, норасмий кўринишда бўлиши билан бир қаторда, илмий баҳс мундарижасига ҳам эгадир (Славгородская 1986:90-100).

Норасмий билиш диалоги соф ҳолда кам учрайди. У кўпроқ ягона муаммо устида ишлаётган мутахассисларнинг ўзаро мулоқотида содир бўлади. Расмий диалогнинг олдингисидан фарқи шундаки, унда дастлабки мулоҳаза фаразлардан иборат эмас, аксинча, тадқиқотнинг тайёр натижа–хулосалари муҳокамага қўйилади.

Илмий диалогнинг алоҳида тури сифатида қараладиган илмий баҳс қатнашчилари умумий бир матн яратишдан кўра олдиндан яратилган матндаги хулосаларни “текширув” муҳокамасидан ўтказишга интиладилар. Ушбу шаклдаги илмий диалог якунида баҳс иштирокчилари нуқтаи назари, фикрларидаги номуқобиллик, фарқ аниқланади. Е.В. Михайлова ишонтиришича, “... муаммовий илмий баҳсда кўпинча томонларнинг ҳеч бири ўзини енгилган деб ҳисобламайди, аксинча, ғалаба “учинчи томон”, яъни умумий илмий жамоа улушига айланади. Ушбу баҳснинг бетараф кузатувчиси диалог контексти ва унинг таркибий қисмлари мазмунидан фойдаланган ҳолда ахборотни тўлиқ эгаллаши мумкин” (Чернявская 2005: 71).

Адабиётлар

1. Андреев А.Н. Художественный образ и гносеологическая специфика искусства. – М.: Наука, 1981. – 191 с.
2. Арутюнова Н.Д. Фактор адресата // Известия АН СССР. Серия: Литература и язык. – М.: Наука, 1981. Т.40. № 4. – С.256-367.
3. Ашурова Д.У. Производное слово в свете коммуникативной теории языка. – Т.: Фан, 1991. – 98 с.
4. Библер В.С. От наукоучения к логике культуры. Два философских введения в XXI век. – М.: Наука, 1991. – 413 с.
5. Библер В.С. Творческое мышление как предмет логики // Научное творчество. – М.: Политиздат, 1969. – С. 167-220.

6. Васильева А.Н. Курс лекций по стилистике русского языка. Научный стиль. – М.: Русский язык, 1976. – 238 с.
7. Васильева А.Н. О целостном комплексе стилиеопределяющих факторов на уровне макростилей// Функциональная стилистика: теория стилей и их языковая реализация. – Пермь: Изд-во Перм. У-та, 1986. – М.:1969. 140-168.
8. Иванов В.В. Избранные труды по семиотике и истории культуры. Т.1. – М.: Искусство, 1998.
9. Кожина М.Н. Диалогичность как категориальный признак письменного научного текста// Стилистика научного текста (общие параметры). – Пермь: Изд-во Прем. у-та, 1998. – ч.2. – С. 124-195.
10. Колшанский Г.В. Лингвистические основы анализа языкового стиля// Проблемы лингвистической стилистики. – М.: - С. 55-69.
11. Радзиевская Т.В. Прагматические противоречия при текстообразовании // Логический анализ языка. Противоречивость и аномальность текста. – М.: Наука, 1990. – С. 148-162.
12. Сафаров Ш. Тил назарияси ва лингвометодология. – Т.: Баёз, 2015. – 376 б.
13. Славгородская Л.В. Научный диалог (лингвистические проблемы). – Л.: Наука, 1986.
14. Худойберганова Д. Матнинг антропоцентрик тадқиқи. – Т.: Фан, 2013. – 135 б.

Ochilova N. Representation of scientific discourse in dialogic format. The article studies dialogic indexes of scientific discourse and problems connected with its processing in interactive way. This type of discourse as well as other ways of interactive activity lasts during dialogic communication due to aim of influencing on listener. Dialogic format is one of the effective ways of reaching communicative aim.

Очилова Н. Репрезентация научного дискурса в диалогической форме. В статье изучаются вопросы, касающиеся диалогичности научного дискурса. Данный вид дискурса, как и другие формы интерактивной деятельности, протекает в режиме диалогического общения согласно цели воздействия на адресат. Диалогичность является одним из эффективных средств достижения коммуникативной цели.